

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Hoffmann Zsuzsa

Nyelvi kapcsolatok a globális kommunikáció korában: az angol és a nemzetközi szókölcsonzés

Témavezető: dr. Hollósy Béla

DE Bölcsészettudományi Kar
2008

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Dolgozatom célja a nyelvi kölcsönzés, szűkebben a szókölcönzés vizsgálata szociolingvisztikai szempontból. A kölcsönzésnek a nyelvhasználók, a társadalom szemzőgéből való elemzése meglehetősen újfajta megközelítés, hiszen az erre vonatkozó korábbi elméletek kizárólag a történeti és a kontaktusnyelvészet keretében születtek, és ezáltal kevésbé koncentráltak a nyelvhasználat e téren megkerülhetetlen szerepére. Munkámban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a mai szóközvetítésben milyen szerepet játszik az angol, mely napjaink lingua francájának tekinthető. Ehhez azt vizsgálom, hogy az angol nyelv milyen módon ad, illetve fogad be elemeket nemzetközi szinten.

A fenti probléma vizsgálatában kiindulópontom az volt, hogy az egyes nyelvek ma a globális nyelvrendszer részeként léteznek (DE SWAAN 2004: 187), ami igen jelentős hatást gyakorol a nyelvek életére: rendszerére és változására, és ennek megfelelően újformálja a nyelvi érintkezések hagyományos típusait is. Ezért elméleti szempontból munkám egyik legfontosabb célja az volt, hogy választ keressen arra: az e kérdéskörök leírására régebben–újabbán született elméletek mennyire érvényesek a mai globális nyelvrendszer körülményei között. Ennek során meg kellett keresnem ezeknek az elméleteknek a gyenge pontjait, amelyek ebben az új nyelvi helyzetben különösen érzékennyé, gyakran pedig tarthatatlanná váltak, de igyekeztem megragadni az egyes teóriák ma is érvényes, előremutató elemeit is. Dolgozatom elméleti megalapozására két nagy témakörben volt szükség: egyrészt vizsgálnom kellett az angol nyelvnek a mai globális nyelvrendszerben betöltött szerepét, másrészt pedig a nyelvi kapcsolatokat, különösképpen a szókölcönzést leíró elméleteket.

Az angol nyelv szerepének, súlyának növekedése a 20. század geolingvisztikai történéseinek minden bizonnyal legfontosabb folyamata volt, és az ma is. Az angol nyelv helyzetének felméréséhez a világ mai nyelvi viszonyait legadekvátábban leíró modell megtalálására volt szükség, ez azonban azért nehéz probléma, mert ennek hagyományos értelemben vett szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai aspektusai ugyanúgy vannak, mint tágabban vett nyelvpolitikai összetevői, amelyeknek fontos jellemzője a nyelvek presztízviszonyainak alakulása. Dolgozatomban TRUDGILL (2001), PHILLIPSON (1996: 17–27) és KACHRU (1996) modelljét mutattam be részletesebben, rámutatva alkalmazásuk előnyeire és hiányosságaira is. A mai világ nyelvi képét s benne az angol nyelv sze-

repét ABRAM DE SWAAN (2004) újfajta szemléletű, az emberek nyelvi érdekviszonyait előtérbe állító közgazdasági, szociológiai, politológiai indíttatású geolingvisztikai–nyelvpolitikai keretben jellemezte. Ennek szemléletmódja, fogalomkészlete mutatkozott számomra legmegfelelőbbnek ahhoz, hogy segítségével az angolnak a nyelvi kapcsolatokban, különösképpen pedig a nemzetközi szókölcsönzésben betöltött szerepét felmérjem. Feladatul tűztem ki azt is, hogy DE SWAAN elméletének működőképességét konkrét nyelvi anyagra vonatkoztatva is megvizsgáljam.

A fenti témakörhöz hasonló alapossággal és kritikai viszonyulással kívántam áttekinteni a nyelvi kapcsolatok tárgyalására létrehozott legújabb elméleteket is, előtérbe állítva a lexikai transzfer jelenségét. A célom e téren leginkább az volt, hogy a lexikális szinten megmutatkozó kölcsönhatások általános elméleti modelljeit komplex módon újragondoljam, s lehetőség szerint egyes pontokon továbbfejlesszem. A nyelvi kapcsolatokot vizsgáló hagyományos elméletek ugyanis egy-egy konkrét aspektusból elemzik a transzferjelenségeket (pl. szigorúan nyelvi, szociolingvisztikai vagy pszicholingvisztikai szempontból), ezek összefüggésrendszerével azonban alig foglalkoznak. Dolgozatomban arra törekszem, hogy az egyes megközelítéseket a maguk komplexitásában kezeljem, és ezáltal új megvilágításba helyezzem a transzfer egészét és részleteit egyaránt. Mivel mindemellett a szociolingvisztikai szempontot kívántam e kérdés tárgyalásában előtérbe állítani, figyelembe kellett azt is vennem, hogy a mai társadalom által felhasznált nyelvi technológiák hogyan hatnak az egyes nyelvekre, mennyiben teremtenek új feltételeket a nyelvi működésben, különösképpen pedig a nyelvi kölcsönhatások terén. Mindez pedig azt jelenti, hogy ebben a helyzetben nyelvészeti szempontból újra kell fogalmaznunk a nyelvi kapcsolatok, a nyelvi kölcsönhatás fogalmát, mivel maga a fogalom is olyan, amely ilyen globális formájában korábban soha nem létezett.

A fentiekben említett két nagyobb témakört – az angol nyelv helyzetét a globális nyelvrendszerben és a nyelvi kapcsolatok kérdését – nem csupán elméleti szinten kívántam megragadni, hanem konkrét nyelvi konstellációk ábrázolásán keresztül is. Ezért dolgozatomba két terjedelmesebb esettanulmányt is beiktattam. Az egyikben azt mutattam be, hogy az Európai Unió összetett nyelvi helyzetében milyen szerepet játszik az angol nyelv, és milyen konfliktusok jellemzik az Unió nyelveinek viszonyát. Ettől nem független az a másik esettanulmány, amelyben a többnyelvű Svájc nyelvi helyzetét vizsgáltam

meg, mivel ezt nyelvpolitikai–geolingvisztikai tekintetben megítélésem szerint Európa nyelvi modelljének is tarthatjuk. Elemzésemben arra helyeztem a hangsúlyt, hogy bemutassam: a hagyományosan soknyelvű nyelvi szituációt (a diglosszia és a kétnyelvűség együttes jelenlétét) hogyan változtatja meg a nemzetközi angol megjelenése.

II. Az alkalmazott módszerek vázolósa

A fenti elméleti megközelítéseket dolgozatom legterjedelmesebb fejezetében empirikus vizsgálatokkal egészítettem ki, amelynek célja az volt, hogy konkrét nyelvi anyagon mutassam be a nyelvek közötti lexikális transzfereknek a legutóbbi évtizedekben megmutatkozó jellegzetességeit. A globális nyelvrendszer kialakulása a nyelvi kölcsönhatások felerősödésével jár együtt, amely sokféle nyelvi részrendszerben megmutatkozik. Ezek közül azért választottam a szókincsben zajló folyamatok elemzését, mert a nyelvnek éppen ez a területe jelzi legmarkánsabban a nyelvi kapcsolatok módosulását (vö. LANSTYÁK 2006: 15). Mivel vizsgálatomba minél több nyelvet és minél bővebb szókincsset szerettem volna bevonni, a lexikális transzfer esetei közül csak a szókölcsonzés magvát adó közvetlen kölcsönzéseket elemeztem, amit ennek a rétegnek a fontosságán túl az is indokol, hogy e téren támaszkodhattam a legmegbízhatóbb forrásokra.

A szóátvételek vizsgálatát négy átvevő nyelvre vonatkozóan végeztem el. Középpontba az angolt állítottam, amelyet mind átvevő, mind átadó nyelvként tüzetesen elemeztem. Az angol mint a globális nyelvrendszer csúcsán álló nyelv ugyanis igen sok nyelvből bőségesen vesz át lexikális elemeket, a sajátjai mellett ezek jó részét más nyelvek felé is továbbítja, azaz fontos nemzetközi közvetítő szerepet játszik. A vizsgálatba az angolon kívül bevontam a spanyolt, amely globális szempontból szintén fontos nyelvnek számít, a németet, amelynek a nemzetközi súlya valamelyest visszaszorulóban van, és a magyart, amely amellet, hogy az anyanyelvem, a világban közepes méretű nyelvnek számít, s az előzőektől genetikai és tipológiai jellegében is eltér.

Az egyes nyelvek újabb jövevényszavait érintő vizsgálatokban tekintettel voltam a szavak forrásnyelvére, az átvett szavak szemantikai csoportjaira, szófaji megoszlására és az integrálódás mértékére. Az általam átvizsgált mintegy 5200 szó e szempontok szerinti feldolgozása révén nemcsak az egyes jelenségek leírására törekedtem, hanem igyekeztem a mögöttük húzódó okokat is minél alaposabban felderíteni. Ezt annak reményé-

ben tettem, hogy az elemzés útján a lexikális transferről nemcsak a maga konkrétságában kaphatunk újabb ismereteket, hanem az általános tanulságok révén maguk az alapul vett elméletek is gazdagíthatók lesznek.

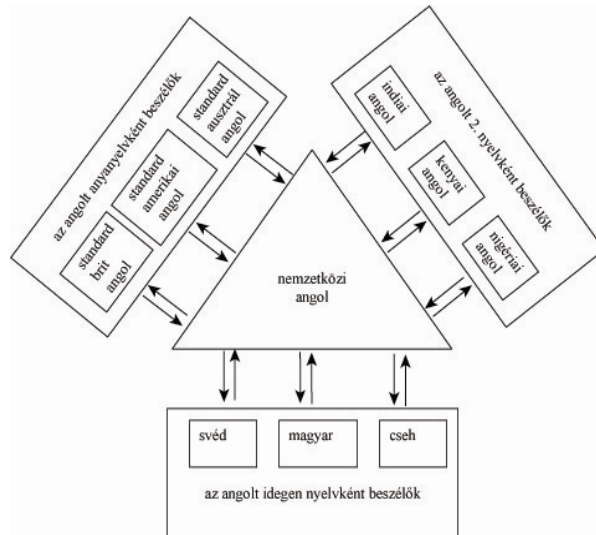
III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

1) Az angol globális nyelvként való elterjedése erősen befolyásolja a többi nyelv egymáshoz viszonyított kapcsolatát, valamint a nyelvi kapcsolatokat általában is. Az újabb idők idegen eredetű szókincsére vonatkozó vizsgálataim megerősítették DE SWAAN közgazdasági–szociológiai elméletét a globális nyelvrendszerrel és jellegéről. Konkrét elemzéseim azt mutatták, hogy a mai nemzetközi lexikális transzferfolyamatokban az angol nyelv meghatározó szerepet játszik. Hipercentrális jellegét a szókölcsönzési folyamatok is több oldalról világosan mutatják. Fontos jellegzetessége, hogy számos nyelvből vesz át elemeket – ez a befogadó jellege egyúttal erősíti is hipercentrális szerepét. Az angol a különféle nyelvekből átvett szavak jó részét nemzetközi közvetítő nyelvként továbbítja más nyelvek felé. Főléhelyezkedve tehát más nyelveknek, újfajta nyelvi kapcsolatokat hoz létre, vagyis egyre erősebb a katalizátor-szerepe: egyszerre gazdagít más nyelveket, és gazdagodik saját maga is. Ezt a jelenséget EHLICH (1994: 111) a nyelvi kapcsolatok új típusának tekinti, és *lefedésnek (Intektion)* nevezi.

2) Nemzetközi nyelvvé válása miatt az angolra egyes országokban egyre inkább második, mint idegen nyelvként tekinthetünk. Internacionális szerepe mellett ezzel tehát intranacionális szerepe is egyre nagyobb, vagyis egyes országokban újfajta diglosszia van kialakulóban: a nemzetközi angol és a nemzeti nyelv(ek) relációjában (vö. pl. LÜDI 2003: 278, CHESTERMAN 2005: 123).

3) Napjaink világméretű tendenciája emellett, hogy az angol egyes nemzeti változatai egyre erősebbekké válnak, és ezáltal egyre inkább távolodnak is egymástól, de közben kialakulóban és megerősödőben van egyfajta egységes nemzetközi változat is (melyet különböző elnevezésekkel találhatunk meg a szakirodalomban). A kétféle változat azonban más-más célt szolgál: míg a lokális változatok a helyi kommunikáció eszközeként szolgálnak, a nemzetközi változat a globális kommunikáció médiuma (vö. MODIANO 1999: 26, CRYSTAL 1999: 15). A globális angol létének hosszú távon épp az a biztosítéka, amely őt magát létrehozta: maga a globális kommunikáció.

4) A nemzetközi angol jelenlegi helyzetét és a más nyelvekkel, valamint az angol más változataival való kapcsolatát az alábbi ábrán szemléltetem.

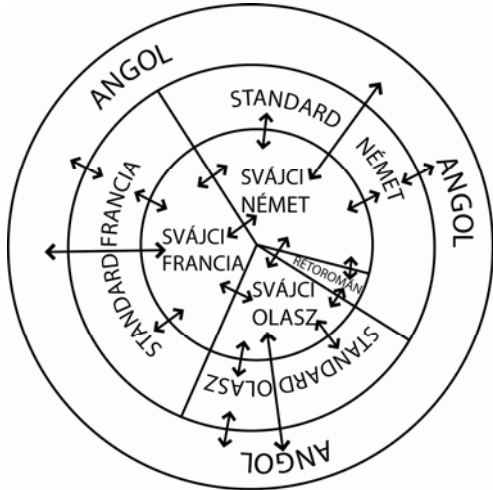

A nemzetközi angol szerepét összevetve az egykori nemzetközi latinéval arra a következtetésre jutottam, hogy a két változat között – helyzetük több síkon észlelhető hasonlósága ellenére – számos jelentős különbség van, elsősorban nyelvpolitikai és kontaktológiai szempontból.

5) Ugyan az angol lingua francának tekinthető napjaink Európájában, mégsem bizonyul mindig (pl. határmenti területeken, eurorégiókban) a nemzetközi kommunikáció legmegfelelőbb eszközének. Így bevezettem a *helyzeti kommunikációs érték* fogalmát (DE SWAAN *helyzeti érték*-fogalmának továbbgondolásaként), mely azt méri, hogy az adott nyelv adott szituációban mekkora hasznot hoz beszélőjének.

6) A nyelvi kapcsolatok tárgyalásakor VAN COETSEM (2000) terminusrendszerét követtem. Ennek megfelelően magának a folyamatnak a megjelölésére a *transzfer* elnevezést használtam, az ennek eredményeként a nyelvbe került elemeket pedig *kölcsönszó*-nak neveztem. A lexikai transzfer terminológiájában a LANSTYÁK (2006: 15–56) által javasolt fogalomkészletre támaszkodtam, mivel nem történeti síkon vizsgálja a kölcsönzést, hanem szoros kapcsolatot tételez fel a kontaktológia és a szociolingvisztika között. Ez alapján nem alkalmaztam a hagyományosan elterjedt *jövevényszó* – *idegen szó* elkülönítést.

7) A többnyelvű Svájc jelenlegi nyelvi helyzetét a nyelvi kapcsolatok szempontjából a következőképpen mutatom be:

8) Az angol globális nyelvi szerepét jelzi az is, hogy más nyelvek kölcsönszavai között az angol eredetű elemek kiemelten fontos szerepet játszanak. Vizsgálataim azt mutatták, hogy ebben a vonatkozásban a jelentős szupercentrális nyelvek, mint amilyen például a spanyol, valamivel gyengébb angol hatásnak vannak kitéve, mint a globális nyelvrendszerben kevésbé fontos nyelvek, illetve más oldalról: a kommunikációs hierarchia magasabb fokán álló nyelvek mindig több forrásnyelvből gazdagodnak, mint más nyelvek. A német nyelvnek a szupercentrális helyzettől való távolodását jelzi, hogy az angol elemek arányára és a forrásnyelvek számára utaló mutatói a centrális szerepű magyaréval mutatnak hasonlóságot.

9) Jelentéstani szempontból az angolba átvett szavak legfőbb csoportjai éppen az angol nyelv globális, más nyelvek fölött álló szerepével függenek össze: jellegzetesen más kultúrákat írnak le, azokat, amelyekkel az angol kapcsolatba lép. Mind a spanyol, mind pedig a német és a magyar korpusz legnagyobb szemantikai csoportja a számítástechnikával és a telekommunikációval kapcsolatos szavaké, ez pedig azzal függ össze, hogy ezek a szavak szinte kivétel nélkül az angoltól származnak, és a fő forrásnyelv mindhárom nyelvben az angol.

10) Az átvett elemek szófaji megoszlását vizsgálva igazolódni látszik az a megállapítás, melyet a szakirodalom is hangsúlyoz: a kölcsönszók jelentős része főnév: mind a négy vizsgált nyelv esetében 90% vagy afölötti a főnevek, illetve főnévi csoportok aránya.

11) A kölcsönszók integrációjának vizsgálatakor azt a tendenciát láthatjuk, hogy a magyarban (mely centrális nyelv) integrálódnak az átvett elemek a leggyakrabban és a legnagyobb mértékben, ennél jóval kevésbé a németben, még kevésbé a spanyolban; a hipercentrális angolban pedig szinte nem is beszélhetünk morfológiai–helyesírási integrációról. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy minél kisebb egy nyelv, minél alacsonyabb szinten helyezkedik el a globális nyelvrendszerben, annál nagyobb mértékben törekszik a kölcsönszavak integrációjára. A magyarba került szavak integrációját a nyelvpolitikai helyzete mellett eltérő származása és tipológiai jellege is magyarázza, de fontos felhívni itt is a figyelmet a spanyol és a német nyelv ebben a tekintetben is eltérő kölcsönzési stratégiájára, amely a két nyelv eltérő geopolitikai helyzetével is összefüggésbe hozható.

IV. A tézisfüzetben hivatkozott források bibliográfiája

- CHESTERMAN, ANDREW (2005), Englanti globaalina ja eurooppalaisena lingua francana. In: JOHANSSON, MARJUT–PYYKKÖ, RIITTA szerk. (2005), *Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikkaa ja käytäntöä*. Helsinki, Gaudeamus: 115–128.
- CRYSTAL, DAVID (1999), The future of Englishes. *English Today* 58, 15/2: 10–20.
- DE SWAAN, ABRAM (2004), *A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer*. Budapest, Typotex.
- EHLICH, KONRAD (1994), Communication disruptions: On benefits and disadvantages of language contact. In: PÜTZ, MARTIN szerk. (1994), *Language Contact and Language Conflict*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company: 103–122.
- KACHRU, BRAJ (1996), English as lingua franca. In: GOEBL, HANS–NELDE, PETER H.–STARY, ZDENEK–WÖLCK, WOLFGANG szerk. (1996), *HSK Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin–New York, Walter de Gruyter: 906–913.
- LANSTYÁK, ISTVÁN (2006), A kölcsönzavak rendszeréről. In: LANSTYÁK, ISTVÁN, *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Kiadó: 15–56.
- LÜDI, GEORGES (2003), Konzepte für mehrsprachige Repertoires als Zielvorstellung für die Schule. Überlegungen zu einem „Gesamtsprachenkonzept“ für die Schulen in der Schweiz. In: SCHNEIDER, GÜNTHER–CLALÜNA, MONIKA szerk. (2003), *Mehr Sprache — mehrsprachig — mit Deutsch. Didaktische und politische Perspektiven*. München, Iudicium: 276–291.
- MODIANO, MARKO (1999), International English in the global village. *English Today* 58, 15/ 2: 22–28.
- PHILLIPSON, ROBERT (1996), *Linguistic Imperialism*. Oxford, Oxford University Press.
- TRUDGILL, PETER (2001), Weltsprache Englisch. In: WATTS, RICHARD J.–MURRAY, HEATHER szerk. (2001), *Die fünfte Landessprache: Englisch in der Schweiz*. Zürich, vdf: 27–34.
- VAN COETSEM, FRANS (2000), *A general and unified theory of the transmission process in language contact*. Heidelberg, Winter.

A szerzőnek az értekezés tárgyához kötődő cikkei és előadásai

Cikkek:

2005

Recent German Borrowings in English. Romanian Journal of English Studies 2/2005, Timisoara, Editura Universitatii de Vest, pp. 40–46.

2006

A nyelvhasználat kérdései a soknyelvű Svájcban. Magyar Nyelv 2006/2, pp. 85–95.

Fremdsprachenunterricht in der vielsprachigen Schweiz. Az „Interkulturelle Herausforderungen für die Linguistik, Literatur und ihre Didaktik im erweiterten Europa“ című 1. Doktoranduszkonferencia megjelent előadásai:
<http://www.vein.hu/german/ZsuzsaHoffmann.pdf>

A diglosszia fogalmának problémái – a német nyelvű Svájc példáján. Argumentum 2/2006, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 160–166:
<http://argumentum.unideb.hu/2006-anyagok/HoffmannZs.pdf>

2007

Multilingual Switzerland as a European Model for International Communication. A HUSSE/8 konferencia megjelent előadásai: http://huse8.extra.hu/?page_id=2

English as a Glocal Panacea for Quadrilingual Switzerland and Multilingual Europe. Argumentum 3/2007, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 54–64:
<http://argumentum.unideb.hu/2007-anyagok/HoffmannZs.pdf>

2008

Standard International English: A Mere Idea or Living Reality? When grammar minds literature. Festschrift for Prof. Béla Korponay on the occasion of his 80th birthday. Szerk. Andor József et al., Debrecen, pp. 197–206.

Can English be Regarded as a Lingua Franca in Central Europe? The Round Table. Partium Journal of English Studies 1/2008, Oradea, Romania, szerk. Szaffkó Péter.
http://www.theroundtable.ro/pages/language_studies/zsuzsa_hoffman_can_english_be_regarded_as_a_lingua_franca_in_central_europe.htm

Non-nominal Borrowings in Present-Day English. Romanian Journal of English Studies, 5/2008, Timisoara, Editura Universitatii de Vest, pp. 150–157.

Fremdsprachenunterricht in der vielsprachigen Schweiz. DUFU – Deutschunterricht für Ungarn (megjelenés alatt)

Ismertetés:

2005

Abram de Swaan. A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer (Budapest, Typotex, 2004), Alkalmazott Nyelvtudomány IV/2., pp. 121–128.

Konferencián elhangzott előadások:

Recent German Borrowings in English – 14th Conference on British and American Studies, Temesvári Egyetem, Románia, 2004. május 13–15.

A diglossia fogalmának problémái – a német nyelvű Svájc példáján – Nyelvészdoktoranduszok 9. Országos Konferenciája, Szegedi Egyetem, 2005. november 18–19.

Fremdsprachenunterricht in der vielsprachigen Schweiz – Interkulturelle Herausforderungen für die Linguistik, Literatur und ihre Didaktik im erweiterten Europa, Pannon Egyetem, Veszprém, 2006. május 5–6.

Multilingual Switzerland as a European Model for International Communication – HUSSE/8, Szegedi Egyetem, 2007. január 25–27.

Can English be regarded as lingua franca in Europe? – First International Conference on Central Europe and the English-Speaking World, Nagyvárad Egyetem, Románia, 2007. április 13–14.

Non-nominal borrowings in present-day English – 17th Conference on British and American Studies, Temesvári Egyetem, Románia, 2007. május 17–19.